

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя Максіма Гіжы»

Н. Г. Мазурына, А. Ю. Лозка

КАЛЯНДАР У ЧАСЕ І ПРАСТОРЫ: ВЫТОКІ, СІНТЭЗ КУЛЬТУР, СТЫЛІ

*Рэкамендавана выцэбна-метадычным аб'яднаннем
на педагагічнай адукацыі ў якасці выцэбна-метадычнага дапаможніка
для студэнтаў установаў вышэйшай адукацыі, якія навуваюцца
на спецыяльнасці 1-08 80 02 Тэорыя і метады навування і выхавання
(суветная і айчынная культура)*

*Вучэбнае выданне
змяшчае расклад падманя*

Мінск
БІНУ
2018

Тэма 2. СОНЕЧНАЕ І СОНЕЧНА-МЕСЯЦОВЫЯ ЛЕТАЗЛІЧЭННІ

У пэўны перыяд з развіццём сельскай гаспадаркі і аседлага ладу жыцця старажытнага чалавека месяцовы календар не стаў яго задавальняць. Яму патрэбна было ведаць пра большы адрэзак часу, перыяды наступлення кападоў і цыпа, каб лепш вызначыць поры сямбы, уборкі ўрадкаў і г. д. Наступнае часазлічэнне павінна было адпастроўваць самыя вліклівы адрэзкі года, якія асацпаіруюцца з «цятшом» і «жодадам», г. зн. паўгоддзі. Значна пазней, калі людзі навуцпаца адрозніваць сонцасталны і раўнадзеньствы, адбудваецца падзел на чатыры пары.

Першы календар меў шмат кібаў і недакладнасцей. Не толькі з-за таго, што начное сваяцпа з'яўлялася ў небе ў блзвоблачны перыяд, але і таму, што адбывалася зрушэнне яго дат па фазак Мясца, адносна сезонаў сельскагаспадарчых работ. Гэта значыць, уваходзяць у супярэчнасць дзве астранамічныя велічыні: трапічны год, які складаецца з 365,24220 сутак, і сінадэчыны месц (29,53059 сутак). З гэтага вынікае, што ў сонечным годзе змяшчаецца 12 поўных месцаў і яшчэ амаль 11 сутак. Не будзем далей паглыбляцца ў складанасці календарнай арыфметыкі – дадзеная праблема адвостравана ў спецыяльнай літаратуры. Заслродім увагу на тым, што перад чалавекам паўстала задача адшукання сталай кропкі адліку ў гадавым коле, якая неабходна і пры вылічэнні працягласці трапічнага году. Па-сучасным разуменні, неабходна было «знайсці» дзень Новага года. Адчувалася, што ў месяцовым летазлічэнні ім мог быць Маладзік ці Поўня, або адно і другое, таму што ўкладваецца ў магчымыя двухтыднёвы тэрмін святкавання.

Бясспрэчнымі дамінантамі ў справе адшукання сталай кропкі ў гадавым кругазвароце дзён маглі быць (1) пэўнае становішча зорак на небе і (2) вяршэнне Сонца над гарызонтам ў поўдзень ці рух кропкі ўсходу-захаду адносна вызначаных прыродных арыентацый. Зразумела, што другое прасцей, калі і першае не вызшчаецца.

Добрымі сведчаніямі практычнай дзейнасці чалавека ў гэтым з'яўляецца размяшчэнне старажытнаегіпецкіх пірамід адносна арыентацыі бакоў свету і пабудова астранамічных абсерваторый шыкал вышпадання вышпадных кольцаў (кромпехаў) і ўкапаных менгіраў («сталыя камені») [22, с. 150–164]. Сусветнавядомы кромпех – Стоўкендж («каменны хлеб») на паўднёвым захадзе Англіі, якому налічваюць 4000 гадоў. Унікальнасць старажытнай абсерваторыі заключаецца ў магчымасці вызначэння ў ёй інтэрвалаў часу ў 45 сутак, фіксацыі азінутаў усходу і захаду Поўні і прадабачання зашменняў. Па арыентацыі ўсходу Сонца над менгірам можна вышпаць прамажкі часу паліж дзума летнімі сонцасталнымі. А гэта ўжо сонечны календар, у якім 365 сутак.

Рысунк 1. – Англіій Стоўкендж – старажытная астранамічная абсерваторыя

Падобных абсерваторый – не адзінаквы прыклады. Недалёка ад Стоўкенджа – Вундкендж з асноўнай арыентацыяй на ўсход Сонца ў дзень летняга сонцасталня. Пабудовы мегалітычнага характару знойдзены ў Хакасіі, Літве, на поўдні Украіны, у Крыме, Арменіі [22, с. 159–160], на рускай Поўначы, Паўднёвым Урале. Вось як апісваецца капішча-календар на Тульчыншце, недалёка ад знакамітага Кулікова поля: «Вось Цыган-камень – у ім выраблена скразная адтуліна, накіраваная на кропку ўсходу Сонца 22 чэрвеня – у дзень летняга сонцазварота. Тут жа – ніша, заглянуўшы ў якую, убачыш адтуліну, накіраваную па Полос Света. Побач у яры – каменны гадзішчык-календар, а недалёка – абсерваторная плошча ў чарговага Кона-камяня, ідэальна прыладкаваная да нагляданняў за рухам Сонца і Мясца» (Коловорот – 2004: Славянскіі сонечна-лунныі календарь-месяцслас. – М. – СПб, 2003. – С. 129).

Беларускіі Стоўкенджам з'яўляецца ўрочышча Камні, дзе валуны размяшчаны вшыкай П-падобнай фігурай на беразе Янава возера на Полаччыне. Па меркаванні Э. Ляўкова, гэта «календар-капішча», камяні якога «глядзяць на захад сонца ў канцы самага доўгага дня і на начных купальскіх вогнішчах». Падобнае складзенне камяней знойдзена і ва ўрочышчы Купа пад Оршай, на шыраце 54 градуса, як і шыраг іншых мегалітаў Еўропы.

Рисунак 2. – Урочышча Ізясні ў Беларусі

Вядома, што першы сонечны календар з'явіўся ў Старажытнім Егіпце 6000 лет таму назад, у 4 тысячагоддзі да н. э. Новы год адзначаўся ў дзень першага ў годзе перадранішняга (геліяцэнтрычнага) ўскоду зоркі Сірыус, з якой у той час было звязана наступленне летняга сонцастання і разліў Ніла. Кожны год дзліўся на 12 месяцаў па 30 сутак, у канцы якога дадавалася 5 дадатковых. Па егіпецкім узору былі пабудаваны александрыйскі, іранскі, французскай рэвалюцыі і іншыя календары. Даследчыкі заўважаюць, што «старажытнія грэкі адлічвалі год ад першага маладзіма пасля летняга або зімовага сонцастання, ад вясновага або восеньскага раўнадзенства» [23, с. 27]. А старажытнаармянскім сонечным календаром карысталіся 1200 гадоў з 11 ліпеня 552 г. н. э. Маюцца звесткі, што старажытнія майя, якія жылі ў Цэнтральнай Амерыцы, пачыналі свой год 16 ліпеня. Небеспадстаўна А. Асаў лічыць, што «календар індзейцаў майя самы дакладны з усіх, якія ўжываліся. Згодна з гэтым календаром, час звароту Зямлі вакол Сонца роўны 365,242129 сутак. Па гратарыцкаму – 365,242500». Сапраўды, ён бліжэй да астраналічнай працягласці года – 365,242198 сутак. Старажытнакельцкае племя секванаў год пачынала з першага месяца зямлі («лета»). «У сонечна-месяцовым календары, – заўважае І. Клімшын, – пачатак кожнага календарнага месяца павінен як мага бліжэй размяшчацца да Маладзіма, а сярэднія на працягу цэлага працягласці календарнага года павінна быць блізкай да працягласці трапічнага года. Устаўка 13-га месяца праводзіцца час ад часу...». Вельмі важнае заключэнне зрабіў А. Асаў, адказваючы на пытанне: «Калі Калыда даў календар?» – «калі зорка Пошпуні (Купала) перасекла 0-мерыдыян. Таму зорка Купала звязана не толькі з Близнямі, але і з Ракам – яна знаходзіцца ў сектары Рака. Да і ў песні пра Купалу і Кастрому Купала тыпалагічна падобны з Калыдой – таксама пшыве па рацэ ў лодачцы, або льюцца (сузор'е Карабля) і г. д.»

?

Пытанні і заданні

1. Калі і дзе з'явіўся першы сонечны календар?
2. Якія факты маглі быць бяспрэчнымі дамінантамі ў справе адшукання сталай кропкі ў гадавым кругазвароце дзён.
3. Якое месца можна назваць Беларускім Стоўжкенджкам?
4. Калі б вы стваралі свой календар, якія прынцыпы вы паклалі б ў яго аснову?